

- ⁵ Латишев В. В. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе. — ВДИ, 1948, № 2, с. 265.
- ⁶ Киреева Е. В. История костюма. — М., 1970, с. 6.
- ⁷ Толстой И., Кондаков Н. Русские древности в памятниках искусства. — Спб., 1889, вып. 2, с. 13, рис. 9.
- ⁸ Вейс Г. Внешний быт народов с древнейших и до наших времен. — М., 1873, т. 1, с. 284.
- ⁹ Руденко С. И. Культура населения Горного Алтая в скифское время. — М., Л., 1953, с. 104.
- ¹⁰ Степанов П. К. Указ. соч., с. 17, табл. IV, с. 20, табл. VII.
- ¹¹ Акишев К. А. Курган Иссык. — М., 1978, с. 45.
- ¹² Толстой И., Кондаков Н. Указ. соч., с. 50, рис. 35; с. 53, рис. 39.
- ¹³ Там же.
- ¹⁴ Видонова Е. С. Катандинский халат. — Тр. ГИМ, 1938, вып. 8, с. 169—179.
- ¹⁵ Руденко С. И. Указ. соч., с. 104.
- ¹⁶ Манцевич А. П. Изображения скифов в ювелирном искусстве античной эпохи, с. 13.
- ¹⁷ Там же, с. 14.
- ¹⁸ Акишев А. К. Костюм «золотого человека» и проблема катафрактария. — В кн.: Военное дело древних племен Сибири и Центральной Азии. Новосибирск, 1981, с. 55.
- ¹⁹ Таген-Торн Н. И. К методике изучения одежды в этнографии СССР. — СЭ, 1933, № 3/4, с. 122.
- ²⁰ Шапошникова О. Г. Отчет Ингульской экспедиции за 1972 год. — НА ИА АН УССР, 1972/3, с. 119.
- ²¹ Манцевич А. П. О скифских поясах. — СА, 1941, № 7, с. 19—30; Черненко Е. В. Скифский доспех. — Киев, 1968, с. 57—64.
- ²² Черненко Е. В. Указ. соч., с. 64.

Л. С. КЛОЧКО

Верхняя плечевая одежда скифов

Резюме

Скифский костюм в общих чертах известен нам по изображениям в произведениях торевтов Северного Причерноморья IV в. до н. э. Многие исследователи обращали внимание на внешний облик обитателей северопричерноморских степей, подчеркивали своеобразие их костюма. Некоторые детали костюма, как украшения на определенных участках одежды, переданы с большими подробностями. Согласно одному из положений костюмоведения в древности швы были дополнительным средством художественного оформления и часто украшались вышивкой, аппликацией. На основании этого положения можно попытаться рассмотреть некоторые изображения верхней плечевой одежды скифов с точки зрения конструктивных основ и определить способы формирования силуэта скифского «кафтана». Выказано предположение о существовании трех основных способов кроя верхней распашной одежды скифов. Выявление особенностей кроя скифской одежды, характера его декора позволяет выработать критерии оценки правильности реконструкции одежды по археологическим материалам.

На основании археологических материалов в сопоставлении с ранее рассмотренными изображениями скифского «кафтана» сделана графическая реконструкция верхней плечевой одежды юноши, погребенного в кургане № 9 у с. Пески Николаевской области. Размещение украшений на одежде погребенного совпадает с положением орнаментальных полос на куртках некоторых персонажей композиции на вазе из кургана Куль-Оба.

О. Д. ГАНІНА

Поселення ранньоскіфської доби поблизу с. Залісся

Ранньоскіфські пам'ятки Західного Поділля посідають особливе місце серед пам'яток різних локальних груп культури скіфського часу Лісостепової смуги УРСР. До воз'єднання українських земель в єдиній соціалістичній державі в регіоні Західного Поділля були відомі лише поодинокі матеріали, переважно з могил скіфської доби¹.

Після Великої Вітчизняної війни радянські вчені почали глибоке вивчення археологічних пам'яток цієї території. Експедиція ІІМК СРСР та ІА СРСР (1948—1951 рр.), Середньо-Дніпровська експедиція ІА та ЛВІА АН СРСР, Південно-Подільська експедиція Державного Ер-

мітажу (1952—1953 рр.) під керівництвом М. І. Артамонова дослідили в межиріччі Бугу та Дністра в межах Вінницької області Григорівське, Северинівське та ряд інших городищ і поселень часів скіфської архаїки. Більшість з них опубліковані, а саме: Григорівське², Северинівське³ городища в Вінницькій області та поселення поблизу Селища⁴ Хмельницької області, в урочищі Гоолдри поблизу с. Сухостав⁵ та в с. Іване-Пусте Тернопільської області.

Завдяки вивченню цих пам'яток були виявлені генетичні зв'язки між культурами племен Західної Подолії і племен ранньоскіфської доби Середнього Подніпров'я.

У 1969 р. експедиція ДІМ УРСР під керівництвом автора дослідила ранньоскіфське поселення в с. Іване-Пусте і провела розвідку поблизу с. Залісся Борщівського району Тернопільської області, що дала спорадичний матеріал цієї ж культури.

У 1970 р. поблизу с. Залісся проведені розвідкові розкопки. Село розташоване на правому березі р. Збруч — лівій притоці Дністра, а Заліське поселення знаходиться на правому березі урочища Долина, яка колись була правою притокою Збруча. Територія поселення використовується колгоспом «Нове життя» під пропашні та городні культури і щорічно глибоко розорюється, внаслідок чого культурний шар досить поруйнований. Культурні залишки на поселенні простежуються на відрізьку 500 м вздовж берега урочища Долина на захід від с. Залісся.

Розкоп закладено на високому пагорбі, відомому у місцевого населення під назвою Козацька Могила. Розміри розкопу (з півдня на північ) 12×20 м, культурний шар на всій площі досить насичений. На глибині 0,4 м по всій площі нерівним шаром лежав завал необпаленої глиняної обмазки, зі слідами відбитків лози, спорадично траплялися шматки обпаленої глини також з відбитками лози. Завал глини являв собою залишки наземної каркасної споруди, що загнула від незначної пожежі. Завалившись, вона прикрила залишені в середині житла господарчі речі. Після розчистки завалу в деяких місцях, по слідам ям від стовпів каркасу, заповнених ґрунтом коричневого кольору, який добре виділявся на жовтій глині, вдалося простежити контури приміщення.

Після ретельної зачистки всієї площі розкопу, в різних місцях простежувалися залишки глинобитної підлоги, добре змащеної і заглаженої рудою глиною. На підлозі в південно-східній частині розкопу виявили залишки зруйнованої печі, черинь якої складався з товстого шару добре обпаленої глини. На завалі печі трапились численні уламки битого ліпного посуду та кістки тварини. Крім зруйнованої печі, в цьому самому секторі виявлено сліди відкритого вогнища овальної форми розміром 0,6×0,25 м. Підлога на місті вогнища була пропалена на глибину від 0,1 до 0,18 м.

Залишки другої зруйнованої печі, розташованої також безпосередньо на підлозі, знайдено в північно-східному куті розкопу. Поблизу розвалу печі теж простежувалась глинобитна підлога, ретельно змащена та заглажена рудою глиною. Обидві печі настільки зруйновані, що їх конструкцію важко визначити.

Сліди від стовпових заглиблень та ямок зберегли круглу форму діаметром 0,1—0,15 м. Шматки глиняної обмазки з відбитками лози, залишки зруйнованих печей та відкритого вогнища свідчать про те, що на Заліському поселенні існували наземні каркасні глинобитні житла прямокутної форми; вони мали середні розміри 10×12, орієнтовані з півдня на північ.

Аналогічні наземні житла та будови іншого призначення на території Західної Подолії досліджено нами на поселенні ранньоскіфської доби VI ст. до н. е. в с. Іване-Пусте, яке раніше було помилково датоване VI—V ст. до н. е.⁷ Крім того, в 30-і роки на Іване-Пустівському поселенні вивчено ще одне каркасне житло⁸.

Усі приміщення мали прямокутну форму і були орієнтовані в одному напрямку південь—північ. У кожному з шести жител простежено

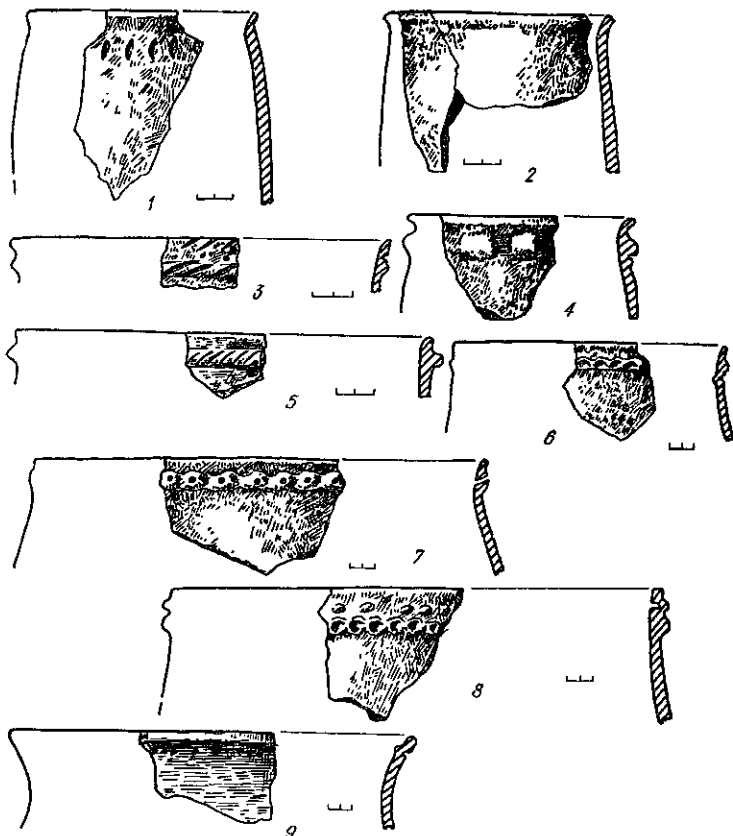

Рис. 1. Кухонний посуд:

1, 2 — горщики тюльпаноподібної форми, 3—9 — посуд баночного типу.

залишки зруйнованих печей або відкритих вогнищ. Можна припустити, що близьким до наземних жител було каркасне житло, відкрите на поселенні ранньоскіфської доби поблизу с. Ленківці Кельменецького району Чернівецької області⁹.

Аналогічні наземні житла з відкритими вогнищами виявлено на Григорівському городищі в Вінницькій області¹⁰.

На Середньому Дніпрі поблизу с. Жаботин Кам'янського району Черкаської області досліджено три наземних каркасних житла з вогнищами, а в одному з них знайдено круглу каркасну піч, вона влаштована на підлозі¹¹, подібна до печі з першого житла Івано-Пустівського поселення¹².

Переважну більшість знахідок на Заліському поселенні становлять уламки глиняного ліпного посуду. Поодинокі трапляються вироби з металу, кістки, каменю, глини. Більшість посуду виготовлено з грубо замішаної глини з домішкою шамоту, піску та дрібних камінців і відноситься до групи кухонного. Посуд різноманітний як за формами і характером обробки поверхні, так і за деякими ознаками орнаментативної. Загалом кераміку, знайдену на поселенні, за призначенням можна поділити на три групи.

До першої слід віднести безліч кухонного ліпного посуду грубого виробу, до другої — столовий підлощений та вилощений посуд, який відрізняється ретельністю обробки, до третьої — імпортований посуд.

Найпоширенішим типом кухонного посуду для нашої пам'ятки є посудини баночної та тюльпаноподібної форми, прямостінні зі слабо відігнутими назовні вінцями. Колір кухонного посуду варіює від жовтуватого до темно-бурого. Поверхня здебільшого гладенька, іноді шерехата.

Посуд тюльпаноподібної форми орнаментований під слабовиділеними вінцями наліпними валиками з розчленованими пальцевими защипами, нігтьовими вдавленнями, а іноді зовсім не орнаментований (рис. 1, 1, 2).

Аналогічний посуд на поселеннях і в поховальних комплексах трапляється досить рідко. Тюльпаноподібні посудини з наколами під краєм вінця виявлено на поселеннях в урочищі Голдри поблизу с. Сухостав¹³, неподалік с. Янауці Кельменецького району Чернівецької області¹⁴.

За рядом ознак до нього близький посуд, виявлений на Немирівському городищі¹⁵, на поселеннях і в похованнях Середнього Подніпров'я, поблизу с. Жаботин¹⁶, у курганах № 34 поблизу с. Ташлик¹⁷, № 316 поблизу с. Гуляй-Города¹⁸.

Другий тип кухонного посуду становлять численні горщики баночної форми різних розмірів. Вони, як і тюльпаноподібні, виготовлені із грубо замішаної глини, заглаженої з обох боків. Лише деякі горщики мають шерехату поверхню. Посуд цього типу оздоблювався наліпними валиками з пальцевими защипами, проколами по валику або над валиком, трапляється і без проколів, лише з защипами по валику. Крім того, іноді під вінцями зроблено наколи, які створюють перлинний орнамент. Валики здебільшого розмішувались під вінцями (рис. 1, 6—8). Вінця у горщиків баночної форми часто відігнуті зовні або зовсім прямі. На деяких горщиках замість валиків під вінцями попарно розміщені прямокутні наліпи. Тулуб горщиків трохи розширюється до центру, а потім звужується до плоского дна (рис. 1, 4). Викликають інтерес і ті банки, під вінцями яких є наліпні валики, прикрашені косою насічкою. Деякі банки орнаментовані насічкою по краю вінця, а поміж валиком і вінцями розміщується ряд наколів (рис. 1, 3, 5).

Горщики банкоподібної форми, аналогічні знайденим на Заліському поселенні, виявлено на городищах Південного Поділля, зокрема на Немирівському та Северинівському¹⁹, на поселенні в урочищі Скрипки поблизу с. Селище²⁰, на пам'ятках Середнього Подніпров'я в поховальному інвентарі Тясминських курганів.

Окрему групу становлять уламки великих і середніх товстостінних лощених посудин, прикрашених відтягнутими валиками, горизонтально розміщеними під вінцями та по плечу посудини, а під валиком по тулубу орнаментовано виступами, упорами. Деякі посудини цього типу прикрашено по плечу випуклими рельєфами у вигляді трикутників. Цей посуд відноситься до корчаг типу «вільнова». Вінця таких посудин здебільшого широко відтягнуті під прямим кутом назовні. Корчаги виготовлялися вручну з грубо замішаної глини з домішками шамоту та крупнозернистого піску з ретельно вилошеною поверхнею чорного або світло-цеглястого кольору. Аналогічні корчаги виявлено в поховальному інвентарі курганів Західного Поділля періоду скіфської архаїки²¹, на поселеннях у с. Іване-Пусте²², поблизу с. Жаботин Черкаської області²³, в кургані поблизу с. Глеваха Київської області²⁴.

Корчаги з пам'яток Середнього Подніпров'я, крім відтягнутих валиків та наліпів-упорів, розміщених по плечу посуду, прикрашені ще врізним геометричним орнаментом, який для Західного Поділля не характерний.

До другої групи ліпної кераміки відноситься столовий посуд, який складається з мисок і черпаків. Після горщиків миски найпоширеніші на поселенні. Вони виготовлені з дрібно розтертої та змішаної глини, з домішками дрібнозернистого піску та шамоту. Поверхня посуду злегка лідлощена, а іноді ретельно вилощена. Полисковані миски мають чорний, темно-сірий або брудно-коричневий колір. Серед мисок, виявлених на поселенні, чітко виділяється два основних типи.

До першого слід віднести миски, які мають конічну форму корпусу з плоским дном і загнутими всередину вінцями (рис. 2, 1, 2). Цей тип найбільш поширений на поселеннях Західного Поділля періоду скіфської архаїки.

До другого типу відносяться миски з ідентичною формою корпусу та дна, що відрізняються за формою вінець, які вертикальні або зі зрізаним краєм (рис. 2, 3). Обидва ці варіанти відомі за знахідками у поховальному інвентарі карганів Західного Поділля поблизу с. Городниця Копичанського району²⁵, с. Круглик на Буковині²⁶, на поселенні с. Іване-Пусте Борщівського району Тернопільської області²⁷. Близькі аналогії трапляються на пам'ятках Середнього Подніпров'я, в курганах № 356 поблизу с. Сокирне, та № 490—497 поблизу с. Тур'ї Черкаської області²⁸.

До окремого варіанта слід віднести миски з відігнутими назовні вінцями, з виділеною високою шийкою та напівсферичною формою тулубу. На плечах миски розміщений валик з пальцевими вдавленнями (рис. 2, 4).

Фрагменти двох аналогічних мисок виявлено на поселенні в с. Іване-Пусте²⁹, а також у пам'ятках Південного Поділля на Северинівському городищі³⁰.

Близька за своєю формою посудина відома з Жаботинського поселення³¹. Однак миска цього поселення відрізняється від заліських за орнаментациєю. Більша частина її тулубу прикрашена візним геометричним орнаментом, нехарактерним для пам'яток Західного Поділля ранньоскіфської доби.

Наступну групу столового посуду на Заліському поселенні становлять черепки, форми яких добре відомі в пам'ятках Західного Поділля цього періоду. За формою і виготовленням тут чітко виділяються три типи.

До першого типу відносяться уламки кухлеподібних посудин, грушеподібної форми, розширеної донизу до плоского дна. Ручки таких черпаків петельчасті, в перетині округлі або овальні. Як правило ручки виступають над тулубом, часто з виділеним виступом, загостреним або розплющеним, чи зовсім без нього. Поверхня таких черпаків сірого або жовтуватого кольору (рис. 3, 1, 2).

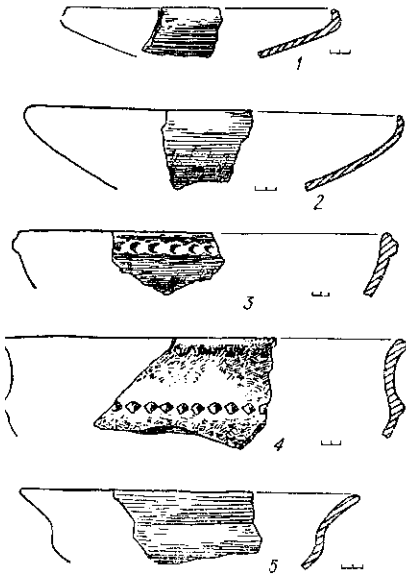

Рис. 2. Столовий посуд. Форми мисок.

Привертає увагу уламок ручки посудини з частиною вінець, які розширюються назовні, мають зрізаний край. На шийці посудини знаходиться рогоподібний наліп, а під ним петельчаста напівовального перетину ручка (рис. 3, 3). Такий посуд відомий в Середньому Подніпров'ї, зокрема на Андрусівському поселенні, а також у поховальному інвентарі курганів VII ст. до н. е. № 375—376 поблизу с. Костянтинівки та інших на р. Тясмин.

До другої групи черпків належить середній та малий чорнолощений посуд з майже прямою високою шийкою, округлим тулубом, сплющеним дном, з виїмкою круглої форми ззовні та виступом у середині. Ручки цих посудин петельчасті, високі, закінчуються сплющеними, гострими або роздвоєними у вигляді метелика виступами. Такий посуд добре відомий за знахідками у Західному Поділлі (курган Івахновці, Кам'янець-Подільського району Хмельницької області, поблизу с. Сапогів Борщівського району Тернопільської області³²) та ін.

Серед столового посуду, крім черпаків, у комплексі Заліського поселення виявлено і кухлі. Ці посудини мають форму банки зі злегка відтягнутими назовні вінцями, прикрашеними ззовні під краєм нігтьовим заглибленим орнаментом або й без нього. Вертикальні петельчасті ручки, круглі або стрічкоподібні, прикріплені до центру посудини. По-

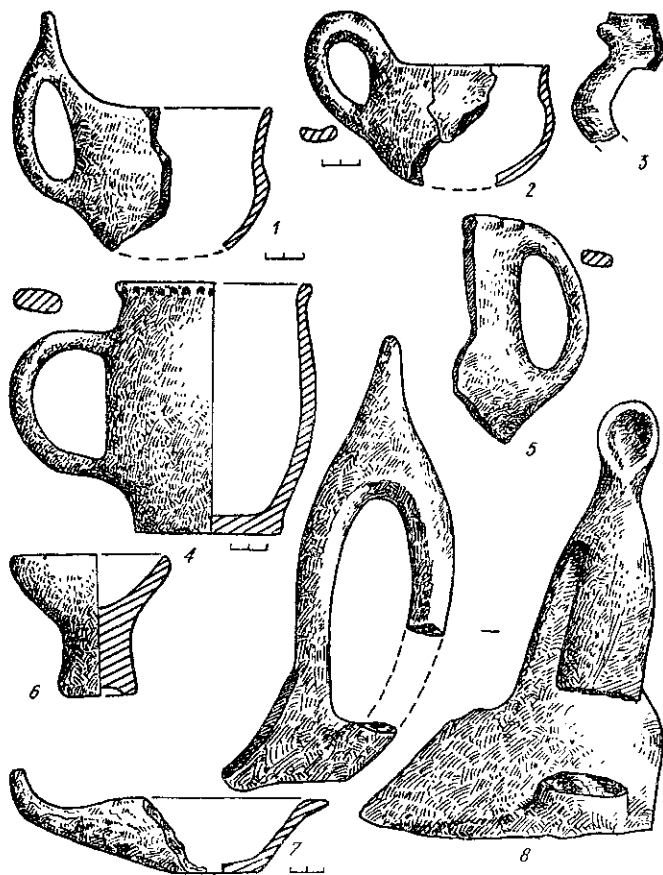

Рис. 3. Столовий посуд:

1 — ручка чорнолощеного черпака, 2 — черпаки сіроглиняні, 3 — фрагмент ручки черпака, 4 — кухоль, 5 — фрагмент глечика, 6 — мисочка, 7 — фрагмент черпака, 8 — фрагмент ручки черпака.

верхня черепка сірого або цеглястого кольору, не вилощена, з грубо замішаної глини, тієї самої, що й горщики (рис. 3, 4).

Аналогічні кухлі виявлені на Івано-Пустівському поселенні³³. Однак за формою вони трохи відрізняються від заліських кувалів. У них вертикальний вінця, тулуб звужений донизу, петельчаста ручка одним кінцем кріпилася до краю вінця, а другим — до центру посудини. У верхній частині тулуба під вінцями нігтьовий орнамент з проміжками, заповненими виступами-наліпами. Серед інших пам'яток цього часу такі кухлі не відомі.

У комплексі Заліського поселення виявлено уламок горла лощеної посудини з петельчастою ручкою, який за формою можна віднести до типу глечиків. Вінця прямі, під краєм прикрашені двома виступами, розміщеними поряд з ручкою. Аналогій серед пам'яток скіфської архаїки ми не знаходимо (рис. 3, 5).

Цікавою є і ліпна мініатюрна мисочка на високому циліндричному піддоні. Товстостінний черепок крихкий, поверхня його не лощена, виготовлена недбало. Колір чорний. У нижній частині піддона — неглибока виїмка (рис. 3, 6).

Привертає увагу і знайдена в комплексі Заліського поселення половина глиняного ліпного виробу у вигляді невеличкого витягнутого (видовженого) корячка, у якого довга відтягнута горизонтально і трохи припіднята догори ручка. Поверхня посудини світло-сірого кольору, трохи підлощена (рис. 3, 7).

Крім столового і кухонного ліпного посуду, на поселенні виявлено значну кількість глиняних накривок, виготовлених з грубо замішаної

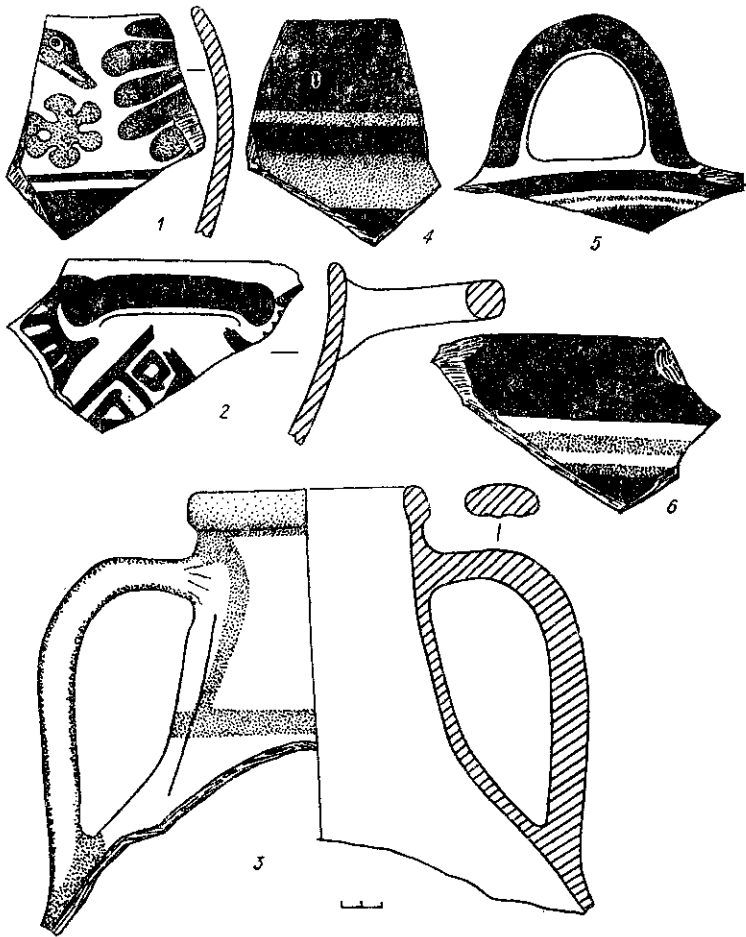

Рис. 4. Грецький імпорт.

глини з домішками великозернистого піску і шамоту, тобто з тієї ж глини, з якої виготовлялися горщики. Зовня частина накривок залощена, зворотна — шерехата, здебільшого прикрашена нігтьовим орнаментом. Такі глиняні накривки для горщиків відомі за знахідками на поселеннях Західного Поділля поблизу сіл Сухостав та Іване-Пусте на Тернопільщині, а також на Северинівському городищі Вінницької області та на багатьох поселеннях і городищах Середнього Подніпров'я.

Привертають особливу увагу знайдені на Заліському поселенні в значній кількості уламки кружального імпортного посуду. Серед них розписні хіоські та сіроглиняні лесбоські амфори, поліхромні родоські та навкратійські кілики, а також фрагменти сіроглиняного фракійського посуду (рис. 4, 1—5).

У комплексі заліського поселення виявлено також вироби із заліза — ніж, уламок серпа, різці по кістці, шило та інші (рис. 5, 1, 2—4). Вироби з бронзи представлено тут стрем'ячкоподібними вудилами, уламком браслета гальштатського типу, вістрями стріл та гвіздкоподібною булавкою. Всі металеві вироби відносяться до речей ранньоскіфського періоду, відомих не лише в Середньому Подністров'ї, а й на території Степової і Лісостепової України. Бронзові стрем'ячкоподібні вудила (рис. 6, 3), аналогічні вудилам з курганів поблизу с. Дуплиська Заліщицького району Тернопільської області³⁴, та пам'яткам Середнього Подніпров'я поблизу сіл Костянтинівка³⁵ (курган № 25), Жаботин³⁶ (кургани № 2, 5, 24), Журівка³⁷ (курган № 406).

Аналогії до заліських бронзових вістер стріл знаходимо в пам'ятках періоду ранньоскіфської доби в курганах Західної Подолії³⁸ та Лісостепової і Степової України.

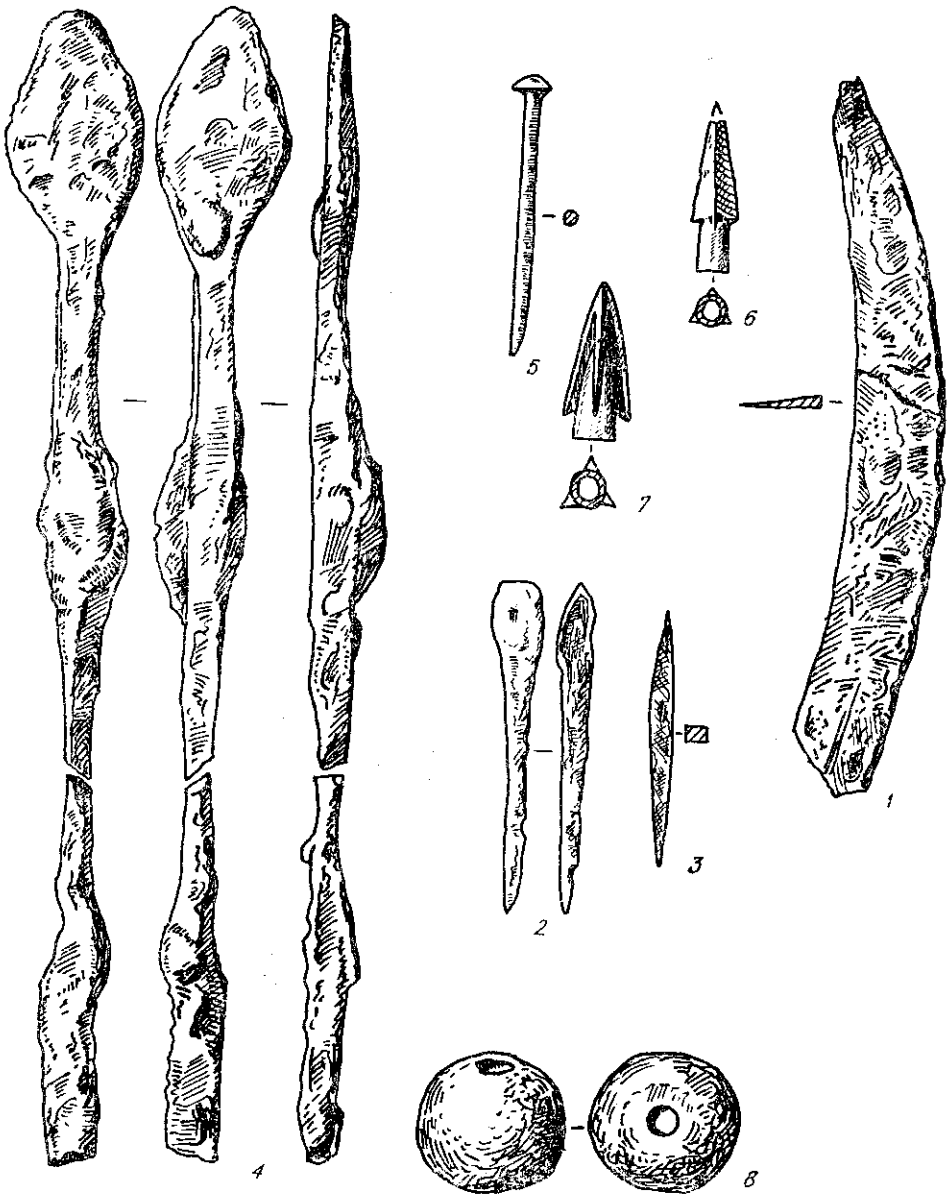

Рис. 5. Вироби з металу:

1 — фрагмент залізного серпа, 2-4 — залізні різці, 5 — бронзова шпилька, 6-7 — бронзові вістря стріл, 8 — пряслице.

До металевих виробів належить і бронзова цвяхоподібна булавка (рис. 5, 5) з конічною голівкою та прямим неорнаментованим стрижнем. Подібні булавки виявлено на поселенні поблизу с. Сухостав³⁹, у похованні № 3 в кургані поблизу Увисле⁴⁰, в курганах Лісостепоного Лівобережжя Подніпров'я, в кургані № 15 Стайкин неподалік с. Аксютинці⁴¹, а також у могильнику висоцької культури поблизу с. Золочева на Львівщині⁴².

На Заліському поселенні трапився фрагмент бронзового браслету гальштатського типу (рис. 6, 4), відлитого у формі за восковою моделлю. Ще одна знахідка — частина кільця у вигляді масивної пластини, зовнішня сторона якої прикрашена випуклими овальної форми, в проміжках між якими поперечними стрічками йде рельєфний візерунок.

Близькою аналогією цього браслету в пам'ятках Західного Поділля є фрагмент з поселення в с. Іване-Пусте⁴³. Він являв собою також масивну пластину, зовні прикрашену овальними випуклинами.

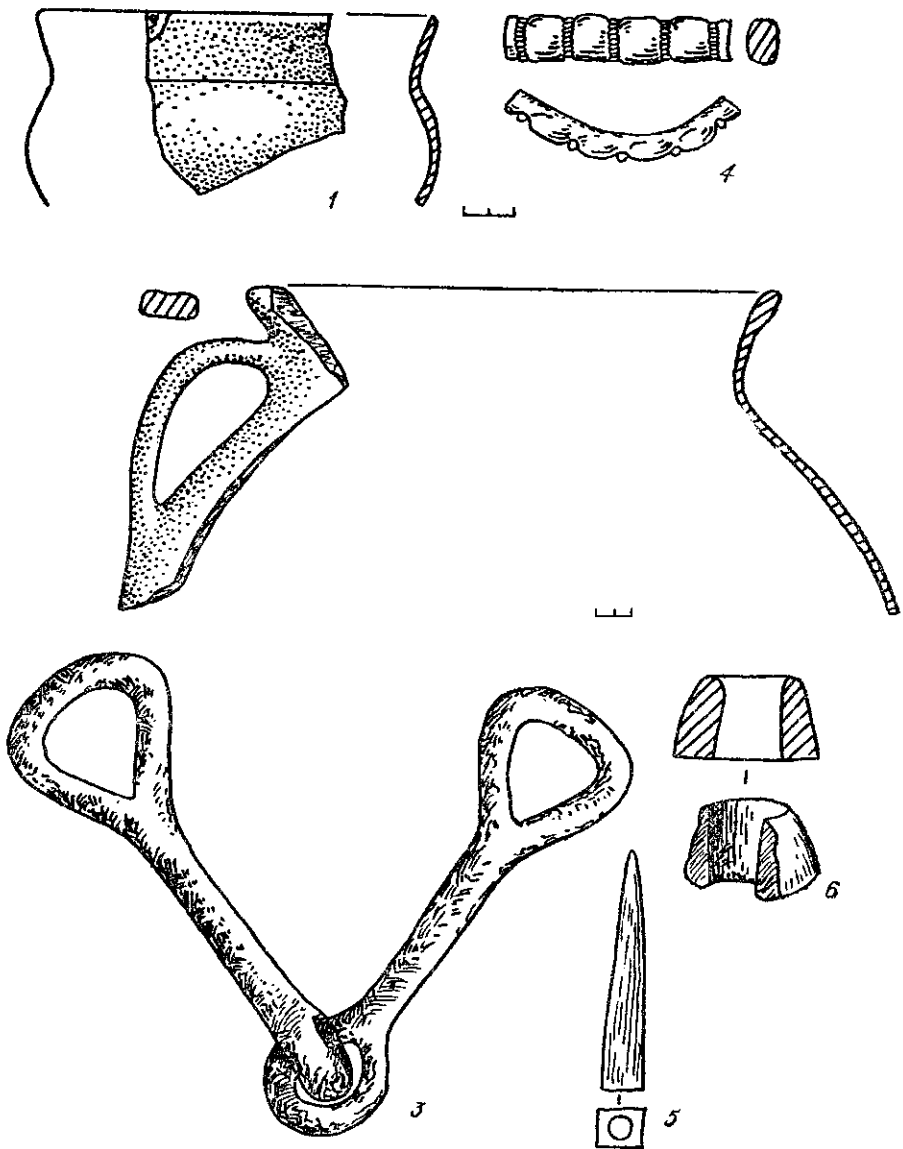

Рис. 6. Рис. Фракійський імпорт:

1, 2 — фрагменти сіроглиняного фракійського посуду, 3 — бронзові вудила, 4 — бронзовий браслет, 5 — кістяне вістря стріли, 6 — уламок кістяної ворварки.

На Заліському поселенні виявлено бронзові вістря стріл, які відносяться до аналогічних предметів ранньоскіфських типів і відомі на території не лише Західного Поділля⁴⁴, а й Лісостепової і Степової України VII—VI ст. до н. е. (рис. 5, 6—7)⁴⁵.

Серед предметів, виготовлених із заліза, виділяються різці для різьблення по кістці (рис. 5, 2—4), аналогії яким відомі на Більському городищі. Тут же знайдено й чотиригранне шило, подібне до виявленого на поселенні в с. Івано-Пусте⁴⁶, в Середньому Подніпров'ї на Калантаєвському городищі⁴⁷.

Вироби із кістки представлені тут чотирма вістряма стріл пірамідальної форми, квадратними в перетині. Всі вони відносяться до одного типу і різняться лише за розмірами (рис. 6, 5).

Такі вістря відомі і на пам'ятках другого ступеню чорноліської культури з Суботівського, Лубинецького та Адамівського городищ⁴⁸. Однак повну аналогію заліським кістяним вістрям знаходимо передусім у пам'ятках ранньоскіфської доби Західного Поділля, серед них одне

ідентичне вістря походить з Івано-Пустівського поселення⁴⁹, а останні п'ять — із курганів Західного Поділля⁵⁰.

Поодинокую знахідкою з виробів із кістки є уламок ворварки конічний за формою з плоским зрізом знизу та зверху (рис. 6, б).

Крім згаданих кістяних виробів на Заліському поселенні виявлена кістяна булавка. Стрижень її круглий в перетині, верх увінчує плоский шиток, на одному боці якого ретельно вирізьблено головки грифонів, розвернуті в протилежні сторони. Близькі до нашої за формою кістяні шпильки, але з щитками, що прикрашаються однією різною голівкою грифона, виявлено в інших пам'ятках Західного Поділля в кургані «С» поблизу с. Новосілки-Гримайлівські⁵¹, на поселеннях в урочищі Скрипки поблизу с. Селище⁵² та в с. Іване-Пусте⁵³. Мабуть, всі кістяні булавки, аналогічні нашій, місцевого виготовлення, оскільки аналогій в інших локальних групах пам'яток скіфської архаїки нам не відомо.

Вироби з каменю на Заліському поселенні представлені уламками плоских зернотерок та розтиральників, звичайної округлої або сплющеної форми. З хлібних злаків на поселенні в невеликій кількості знайдено зліплені зерна проса*.

Крім того, в комплексі виявлено багато кісток свійських та диких тварин. Визначення кісток із Залісся, проведене науковими співробітниками Інституту зоології АН УРСР**, свідчать про те, що на цьому поселенні переважали свійські тварини — 78%. За кількістю залишок кісток на першому місці свині, потім — вівці, бик, кінь і собака.

Остеологічні залишки диких тварин становлять 20%. Переважно тут полювали на вепра, потім ідуть у однаковій кількості лось, олень благородний, олень звичайний, медвідь, зубр, тур.

Хоча роботи на даному поселенні проведені на незначній площі (до 300 м²), розглянутий матеріал дає можливість визначити час існування Заліського поселення останньою чвертю VII—VI ст. до н. е.

Таке датування підтверджують не лише знахідки місцевого матеріалу: бронзові вудила, уламок бронзового браслета, кістяні вістря стріл. Крім того, поселення датується знахідками багатьох фрагментів іонійської кераміки: розписних пурпурно — та темно-червоними смугами хіоських амфор, характерних для VII ст. до н. е., уламків поліхромних родосько-навкратійських кіликів кінця VII—VI ст. до н. е.

Все це свідчить, що Заліське поселення відноситься до пам'яток періоду скіфської архаїки, що місцеве населення Західного Поділля вело осілий спосіб життя і проживало у відкритих поселеннях.

Економічну основу господарства цього населення становило землеробство та приселищне скотарство. Це підтверджується знахідками уламків зернотерок, розтиральників, залізного серпа, грудочки зерен, проса, виявлених неподалік відкритого вогнища. Численні залишки кісток свійських тварин свідчать, що в господарстві землеробських племен Західного Поділля значну роль відігравало домашнє скотарство. А знахідки кісток диких тварин на Заліському поселенні підтверджують, що в VII—VI ст. до н. е. в економіці землеробських племен Лісостепового Подністров'я певну роль відігравало і полювання.

На Заліському поселенні були розвинуті і домашні ремесла: гончарне, що стверджується не лише численними знахідками уламків ліпного посуду, а й катушками, що використовувались при випалюванні горщиків, ткацтво, косторізне ремесло, обробка металів. За кількістю керамічного матеріалу, виявленого на такій невеликій площі, серед ремесел переважало гончарство. Знахідка гончарної кераміки, яка походить з середньоземноморських центрів, а також сіроглиняний фракійський посуд вказують на тісні економічні й культурні зв'язки племен Середнього Подністров'я з південними античними центрами, а також із південно-західними сусідами — фракійцями та дакійцями.

* За визначенням Г. О. Пашкевич.

** За визначенням О. П. Журавльова, Т. В. Богданова, О. В. Логийко, Т. Н. Сидякіної.

- ¹ *Sulimirski T.* Scitowie na zachodniem Podolu. — Lwów, 1936.
- ² *Артамонов М. И.* Археологические исследования в Южной Подолии. — КСИИМК, 1965, № 59, с. 100.
- ³ *Смирнова Г. И.* Севериновское городище (по материалам Юго-Подольской экспедиции 1947—1948, 1953 гг.) —АС, 1961, № 2.
- ⁴ *Мелюкова А. И.* Памятники скифского времени на Среднем Днестре. — КСИИМК, 1953, № 51, с. 60.
- ⁵ *Свешников И. К.* Поселения ранньоскифського часу біля с. Сухостав Тернопільської обл. — Археологія, 1957, 11 с. 106.
- ⁶ *Ганіна О. Д.* Поселения скифського часу в с. Іване-Пусте. — Там же, 1965, 19, с. 106.
- ⁷ *Ганіна О. Д.* Поселения скифського часу ..., с. 106.
- ⁸ *Sulimirski T.* Scitowie na zachodniem..., s. 15.
- ⁹ *Мелюкова А. И.* Памятники скифо-сарматского времени в Северном Причерноморье. — МИА, 1958, вып. 64, с. 102.
- ¹⁰ *Артамонов М. И.* Археологические исследования ..., с. 102.
- ¹¹ *Покровська Є. Ф.* Поселения VIII—VI ст. до н. е. на Тясмині. — Археологія, 1952, 6, с. 106.
- ¹² *Ганіна О. Д.* Поселения скифського часу..., с. 106.
- ¹³ *Свешников И. К.* Поселения ранньоскифського..., табл. 1, рис. 6.
- ¹⁴ *Мелюкова А. И.* Памятники скифского времени Среднего Лесостепного Поднепровья. — МИА, 1958, вып. 64, с. 38, рис. 7, 14.
- ¹⁵ *Артамонов М. И.* Археологические исследования..., с. 102.
- ¹⁶ *Покровська Є. Ф.* Поселения VIII—VI ст. до н. е., с. 53, рис. IV.
- ¹⁷ *Бобринский А. А.* Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смелы. — Спб., 1894, т. 3, с. 43.
- ¹⁸ *Бобринский А. А.* Курганы у Секирного. — В кн.: Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смелы. Спб., 1901, т. 1, с. 5—6.
- ¹⁹ *Смирнова Г. И.* Севериновское городище..., с. 99, рис. 10.
- ²⁰ *Мелюкова А. И.* Памятники скифо-сарматского времени..., с. 70, рис. 32.
- ²¹ *Sulimirski T.* Scitowi na zachodniem..., tabl. XV, il. 4, 5, 8.
- ²² *Ганіна О. Д.* Поселения скифського часу..., рис. 5, 7.
- ²³ *Покровська Є. Ф.* Поселения VIII—VI ст. до н. е. ..., табл. II, рис. 8, 10.
- ²⁴ *Тереножкин О. І.* Курган біля с. Глеваха. — Археологія, 1954, 9.
- ²⁵ *Sulimirski T.* Scitowi na zachodniem..., tabl. XII, il. 10; tabl. XIV, il. 5, 7.
- ²⁶ *Смирнова Г. И.* Раскопки курганов у с. Круглик и Долиняны на Буковине. — АС, Л., 1968, № 10, с. 16, рис. 2, 1—2.
- ²⁷ *Ганіна О. Д.* Поселения скифського часу..., рис. 1, 7; 4, 23, 14.
- ²⁸ *Бранденбург Н. Е.* Журнал раскопок Н. Е. Бранденбург (1888—1902). — Спб., 1908.
- ²⁹ *Ганіна О. Д.* Поселения скифського часу..., с. 107.
- ³⁰ *Смирнова Г. И.* Севериновское Городище..., с. 99.
- ³¹ *Покровская Є. Ф.* Поселения VIII—VI ст. до н. е. ..., с. 53.
- ³² *Мелюкова А. И.* Памятники скифо-сарматского..., с. 70.
- ³³ *Ганіна О. Д.* Поселения скифського часу..., с. 102.
- ³⁴ *Sulimirski T.* Scitowi na zachodniem..., tabl. VIII.
- ³⁵ *Ильинская В. А.* Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин. — Киев, 1975, табл. VIII.
- ³⁶ *Покровська Є. Ф.* Поселения VIII—VI ст. до н. е. ..., с. 54.
- ³⁷ *Ильинская В. А.* Раннескифские курганы..., табл. VIII, 19, 20.
- ³⁸ *Смирнова Г. И.* Севериновское городище..., с. 99.
- ³⁹ *Свешников И. К.* Поселения ранньоскифського часу..., табл. 1, рис. 7.
- ⁴⁰ *Мелюкова А. И.* Памятники скифо-сарматского..., табл. VIII, рис. 1, 2, 3.
- ⁴¹ *Ильинская В. А.* Раннескифские курганы..., табл. 1, рис. 14.
- ⁴² *Крушельницька Л. І.* Могильник висоцької культури біля м. Золочев. — Археологія, 1965, 19, с. 132, рис. 11, 15, 16.
- ⁴³ *Ганіна О. Д.* Поселения скифського часу..., с. 106.
- ⁴⁴ *Sulimirski T.* Scitowi na zachodniem..., s. 20.
- ⁴⁵ *Ильинская В. А.* Раннескифские курганы..., табл. VIII.
- ⁴⁶ *Ганіна О. Д.* Поселения скифського часу..., с. 106.
- ⁴⁷ *Тереножкин А. И.* Чернолесские поселения и городища: Предскиф. период на Днепр. Правобережье. — Киев, 1961, с. 150, рис. 99, 3.
- ⁴⁸ *Тереножкин А. И.* Чернолесские поселения..., рис. 66, 20, с. 94.
- ⁴⁹ *Ганіна О. Д.* Поселения скифського часу..., с. 106.
- ⁵⁰ *Sulimirski T.* Scitowi na zachodniem..., s. 20—25.
- ⁵¹ Там же, tabl. XI, il. 1.
- ⁵² *Мелюкова А. И.* Памятники скифо-сарматского..., с. 70, рис. 32.
- ⁵³ *Ганіна О. Д.* Поселения скифського часу..., с. 106.

О. Д. ГАНИНА

Поселение раннескифского времени около с. Залесье

Резюме

Надзбручанская археологическая экспедиция ГИМ УССР в 1970—1974 гг. исследовала поселение раннескифского времени у с. Залесье Барышевского района Тернопольской области.

На поселении были открыты наземные каркасные постройки прямоугольные в плане с остатками печей и открытых очагов.

В обильно насыщенном культурном слое, помимо многочисленных обломков местной посуды и глиняных пряслиц, в большом количестве найдены фрагменты самосских, лесбосских амфор, родосских и навкратических киликов конца VII—VI вв. до н. э., а также фрагменты фракийских толстостенных и тонкостенных сероглиняных сосудов, хорошо известных на поселениях и в курганах VI в. до н. э. в Болгарии и Румынии.

Кроме керамики, на поселении обнаружены: обломки зернотерок, терочки, зерна хлебных злаков, кости домашних и диких животных, часть железного серпа, железные резцы для резьбы по кости, железные ножи, шилья, гвозди, бронзовые гальштатские удила и часть браслета, бронзовые и костяные наконечники стрел, бронзовые и костяные шпильки, типичные для Западной Подолии VII—VI вв. до н. э.

Все эти памятники не только одновременны, но и принадлежат одному и тому же населению, основу хозяйства которого составляло земледелие и скотоводство.

Находки на поселении большого количества греческой и фракийской керамики свидетельствуют о тесных культурных и торговых связях местного населения Среднего Поднестровья с античными средиземноморскими центрами и с юго-западными соседями — фракийскими и дакийскими племенами.

Торговые пути проходили из Эгейского в Черное море и по Днестру, а в VII—VI в. до н. э. — через Тиру.

Л. О. ЦИНДРОВСЬКА

Могильник в урочищі Дівич Гора

Велику увагу дослідників останнім часом привертають пам'ятки і матеріали так званого пізньозарубинецького часу, що відносяться до першої чверті I тисячоліття н. е. Цікавим у цьому плані є могильник, розташований в урочищі Дівич Гора на околиці с. Трипілля Обухівського району Київської області.

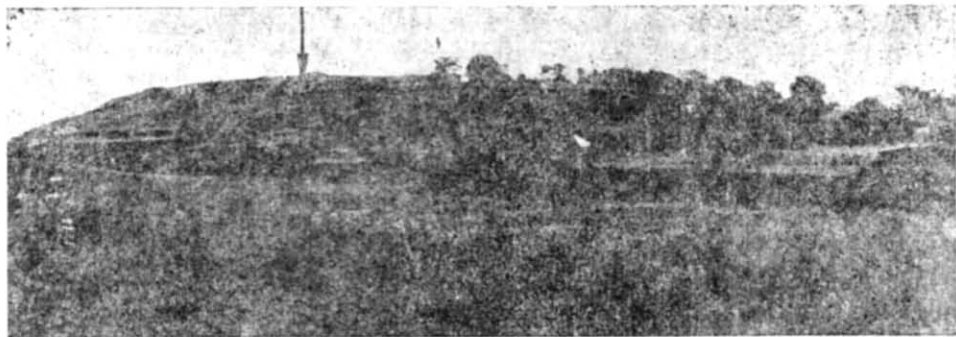

Рис. 1. Дівич Гора. Вид на нижню площадку з заходу.

У літературі ця пам'ятка відома з 1926 р.¹ У 1950 р. Дівич Гору обстежив П. О. Раппопорт і інтерпретував її як неукріплене городище першої половини I тисячоліття н. е.² Стационарні розкопки тут провела в 1962—1963 рр. експедиція Інституту археології АН СРСР³, в результаті яких ця пам'ятка визначена як двошарова: зарубинецький могильник і давньоруське городище⁴. І лише після розкопок 1975—1980 рр. тут виділили пізньозарубинецький шар⁵.